

Bódy Zsombor

Technokrata transznacionálé az 1960-as években és a keleti blokk önállósága a globalizáció szempontjából*

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) 1961. november 17-ei határozata melegen üdvözölte a Szovjetunió Kommunista Pártja soron lévő (a XXII.) kongresszusának határozatait, amelyek euforikus víziókat festettek a jövő fejlődéséről.

„A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja célul tűzi ki a kommunizmus anyagi-műszaki alapjainak megteremtését 1980-ig. Néhány év múlva a Szovjetunió elhagyja az Egyesült Államokat nemcsak a mezőgazdasági, hanem az ipari termelés összmenyiségében is. A kommunizmus építésének 20 éves programja szerint a Szovjetunió ipari termelése 1980-ban az 1960. évinek hatszorosa lesz, vagyis lényegesen több, mint ma az egész világ ipari termelése. [...] Ugyanakkor a Szovjetunióban lesz a legrövidebb munkaidő és legpezsgőbb tudományos és kulturális élet a világon.”¹

Jelen tanulmány első látásra talán paradoxnak tetsző állítása, hogy a fenti vízió és a gyakorlati megvalósítására irányuló intézkedések nem a marxizmus államszocialista változatának kommunista teleológiáját fejezik ki, hanem éppen azt, hogy végképp lemondtak róla, és egy olyan technokrata nyelvezettel helyettesítették, amely nemcsak hogy transznacionális volt, de a maga céljait is eleve transznacionális kapcsolatépítés – tudás- és technológiatranszfer – révén vélte megvalósíthatónak. A pártdokumentum egy olyan transznacionális technokrata nyelvhez alkalmazkodik, amely eleve nem a kelet–nyugati megosztottság dichotómiája szerint szerveződött.

Az MSZMP VIII. kongresszusa 1962 novemberében a kádári pártra jellemző visszafogottsággal vette át az SZKP kongresszusának beszédmódját.

„Az iparfejlesztésben kitűzött célokat csak a munkatermelékenység nagyfokú emelésével érhetjük el, ezért meggyorsítjuk a műszaki fejlesztést, amelynek fő irányait és céljait továbbra is központilag határozzuk meg, figyelembe véve országunk adottságait, a technikai és a tudományos fejlődés eredményeit. A központi és az üzemi ipari

* A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (a projekt száma: 0322107).

¹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt...* 1964: 506.

kutató- és gyártmányfejlesztő intézetek kapjanak az eddigieknél több anyagi támogatást. A kutatóknak és fejlesztőknek az a fő feladatuk, hogy segítsék a legfontosabb ágazatokban a termelésnek és a gyártmányoknak az élenjáró országok színvonalára való felemelését.”²

Ebben az esetben a kongresszusi határozatok szavai nem maradtak meg pusztán a kor sajátos politikai kommunikációjának szintjén – ahogyan sok más pártmegnyilatkozás szövegével történt –, hanem különböző intézkedések révén a megvalósításukat is megkísérelték. Ezek sorában az egyik legfontosabb az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) létrehozása volt, amellyel a Kádár-rendszer, mint látni fogjuk, mintegy intézményes autonómiát adott a technokráciának a magyar szocializmus keretei között. S bár ezt annak érdekében tette, hogy Magyarország, tágabban pedig az egész keleti blokk versenyképességét növelje, a gazdasági és társadalmi problémák technokrata nyelvű értelmezésével valójában feladta annak igényét, hogy az államszocialista berendezkedés önálló alternatívát nyújtson a kapitalistaként azonosított „Nyugattal” szemben.

TECHNOKRÁCIA ÉS SZAKÉRTŐK

A technokrácia szűkebb értelemben, mint az Egyesült Államokból elindult, sajátos ideológiájú mozgalom, amely a tudományosan legitimált szakértelem politikai hatalomgyakorlását tartotta a modern ipari társadalmak megfelelő berendezkedésének, sohasem ért el nagyobb sikereket, sőt hozzájárult ahhoz, hogy a „technokrácia” kifejezés szitokszóvá váljék.³ A technokrácia az 1960-as években a jobb- és különösen baloldalról a kritika gyakran használt céltáblája volt.⁴ Mégis, a technokrácia nem mint konkrét ideológiával rendelkező mozgalom, hanem mint egyfajta gondolkodás- és beszédmód – Dirk van Laak megfogalmazásában: „háttérideológia” –, éppen ebben az évtizedben teljesedett ki. A technokrácia ebben a tágabb értelemben az a szemlélet, amely szerint a tudományos racionalitás képes az aktuális gazdasági és társadalmi problémák megoldására. Kulcsszava a hatékonyság, mérnöki és közgazdasági értelemben egyaránt, az inputok és az outputok optimális egyensúlya. Van Laak szerint a modern beavatkozó állam, a késő gyarmati fejlesztési programok, a nemzetközi fejlesztési segélyek (és a szociológia mint tudomány) is technokratikus szellemben fogantak, mert mind mögött ott áll a racionális, tudományos eljárások univerzális megoldóképeségébe

² *A Magyar Szocialista Munkáspárt...* 1964: 573.

³ Howard Scott 1919-ben alapította meg Technical Alliance nevű szervezetét, publikációi, amelyekben az amerikai ipar munkaidő- és energiaveszteségeit elemezte, a nagy világgazdasági válság időszakában váltottak ki széles körű figyelmet. Javaslatai azonban, amelyek a hatékonyság érdekében mind a piaci mechanizmusokat, mind pedig a demokratikus döntéshozatalt kis számú kompetens szakértő munkájával kívánták helyettesíteni, sohasem mentek át a gyakorlatba.

⁴ Dubois–Dulong 1999.

vetett hit. Azon feltételezésen alapulnak, hogy a tudományos racionalitás képes megismerni a társadalmi problémákat, azonosítani az egyéni viselkedés mozgatórugóit és ezek alapján sikeres megoldásokat javasolni a problémára.⁵ A technokratikus gondolkodás – mivel a tekintetben, hogy mi hatékony, nem tud eltérő véleményeket feltételezni – nehezen illeszkedik a politika plurális jellegéhez, és a piacot is gyakran olyan kaotikus intézménynek tartja, amely nem biztosít megfelelő környezetet a hatékonyság eléréséhez. A technokratikus gondolkodás számára a hadigazdasági mozgósítás az erőforrások hatékony felhasználásának példája, ám ezt az államosított, illetve a politikai hatalom által irányított magángazdaság viszonyai között is el tudja képzelni. A gazdasági és társadalmi problémák hatékonyság jegyében történő racionális megoldhatóságának technokrata gondolata – mely esetlegesen kapcsolódni tudott piaci alapú, demokratikus társadalmak politikai elitjéhez, illetve fasiszta, náci vagy sztálinista politikai rendszerekhez is⁶ – lényegét tekintve mindig ideológiamentesként és politikafelettiként lépett fel a különböző politikai rezsimekben.⁷

A technokrata szemlélet hordozói a 20. században a szakértők, akik saját szerepüket a modern gazdasági és társadalmi folyamatok racionális kezelőiként alapozzák meg. Az ipari társadalmakban a tudomány szerepe – és ezzel párhuzamosan sokáig a presztízse is – folyamatosan nőtt. A tudomány volt az egyetlen olyan társadalmi intézményrendszer, amely a 19. és a 20. század folyamán semmilyen téren nem veszített funkcióból, sőt kompetenciaterülete folyamatosan bővült. A kormányzat, az állam különböző szervei, a vállalatok, idővel a civil szervezetek is mind nagyobb mértékben támaszkodtak a tudományra, vettek igénybe tudományos eszköztárral felvértezett szakértőket.⁸ A tudománynak – mint az állami és gazdasági tevékenységek nélkülözhetetlen alapjának – áttörése, a 19. és a 20. század táján értett fordulóján következett be. A társadalom életét a legkülönbözőbb területeken alakító szakpolitikák egymást követő kialakulásának sorában nélkülözhetelenné váltak a szakértők, ahogyan a gazdaságban is a tőke és a kézi munka mellett mind fontosabb termelési tényező lett a tudás. Ebben a folyamatban született a technokrata szakértő szerepe, aki önmagát a modern ipari társadalmak által támasztott kihívások megválaszolójaként legitimálja.⁹ A szakértői diskurzusok mindig válságjelenségeket írnak le, amelyek a hatékonyságot csökkentő, az optimum elérését akadályozó, végső soron irracionális gazdasági és társadalmi folyamatok eredményei. A válsághelyzet, amelyet a szakértői beszédmód mindig feltételez, és amelyből mindig kiindul, nem valamiféle kultúrpeszimizmus irányába mutat: a válság mindig lehetőségként jelenik meg, olyan

⁵ Laak 2012.

⁶ A technokrácia korai változatainak illeszkedéséről a különböző politikai rendszerekhez lásd: Schivelbusch 2005.

⁷ Laak 2012.

⁸ Szöllösi-Janze 2004.

⁹ E fejlemény elemzésében úttörő volt Raphael 1996, az újabb kutatásra nézve: Ziemann–Wetzell–Schumann–Brückweh 2012.

helyzetként, amikor szakszerű döntésre van szükség. A szakértőknek tehát mintegy kötelességük a beavatkozás, de nem – utópikusan, teleologikusan – a jövő számára terveznek, hanem tudományosan menedzselik a jelen folyamatokat, és megfelelő irányba terelik őket.¹⁰

Az emberi élet irracionálisát racionális tervezéssel korrigáló, a fejlődést tudományos alapon menedzselő szakértő nem ideológiai szempontok által vezetett „társadalommérnök” – ahogy arról Popper beszélt¹¹ –, mert nem egy végcél lebeg a szeme előtt, amely felé törekszik, hanem a jelen és legfőljebb a közeljövő folyamatai racionális alakításának igénye.¹² Nem annyira, a „mi legyen”, mint inkább a „hogyan kell szakszerűen csinálni” kérdése foglalkoztatja. A technokrata javaslatok mindig empiriához kötődnek, a tervek nem ideológiából levezetettek (és bármely metafizikától is idegenek), hanem a racionális, igazolt tudásból és a hatékony eljárások normáiból következnek. A szakértői beszédmódban mindig részproblémákról és az összefüggéseikről van szó, a helyes megoldás megtalálásának útjaként pedig egy tanulási folyamat visszacsatolásaiban gondolkodnak a problémákra adott válaszok kidolgozása során.¹³ Ennek a szemléletnek látszólagos ideológia- és politikamentessége ellenére azért van normatív tartalma: elvárja az egyénektől, hogy a hatékonyság érdekében racionálisnak tekintett magatartást tanúsítsanak. A technokrata szakértők a 20. század folyamán szimbiózisban éltek az állammal: a hatalom és a technokrácia minden politikai rendszerben egymásra volt utalva. Összeségében a szakértők önfelhatalmazásához és a technokrata szakmaiság konstrukciójához empirikus hitvallás, a metafizika elutasítása, krízisretorika, cselekvési kötelesség és kényszer vezet.¹⁴

A technokrata szakértelem fenti általános jellemzésén túl Doering-Manteuffel a 20. század középső szakaszában a szakértői kultúra egy sajátos alakzatát azonosította. Hozzávetőleg a nagy világgazdasági válságtól bontakozott ki egy olyan technokrata társadalmi vízió, amelyben a modernizációs értelemben vett haladás a szaktudásból fakad. A sztálinizmus hidrológiai projektjeitől a Tennessee Valley Authority¹⁵ tevékenységén át az űrprogramok versenyéig jellemző maradt ez a szemlélet, amelynek jelszava a struktúrák működésének optimalizálása volt, és a társadalom fogalma mögött egy gondolatot sem vesztegetett az individuumra.¹⁶ A tudományon, műszaki racionalitáson nyugvó haladás a termelésben

¹⁰ Etzemüller 2009.

¹¹ Popper 2007.

¹² Schulze Wessel 2010.

¹³ Így a technokrata gondolkodás alapjait tekintve szemben áll a – magát tudományosnak tételező – esszencialista marxi történeti metafizikával, attól függetlenül, hogy a technokraták közreműködéséről a magukat a „tudományos szocializmussal” legitimáló diktatúrák sem tudtak lemondani.

¹⁴ Etzemüller 2009.

¹⁵ A Tennessee Valley Authorityt 1933-ban hozta létre az USA szövetségi kormánya a világválság által különösen sújtott régió komplex fejlesztésére. Az intézmény a beavatkozó állami politika példászerű megtestesítőjének számít.

¹⁶ Doering-Manteuffel 2009: 47–48.

– legalábbis a nyugati társadalmakban – a keynesi gazdaságpolitikai eszköztárral menedzselte fordizmussal kapcsolódott össze, amely egy meghatározatlan, nyitott végű, ám a technokrata vízió szerint az egyes fázisaiban mindig racionális fejlődést eredményez. A fejlődést itt technikai lehetőségként fogták fel, sőt a technikai lehetőség gazdasági szükségesség is volt egyben a társadalmi problémák uralása érdekében. Ez a felfogás különböző vagy akár ellenséges ideológiai orientációkhoz is illeszkedhetett.¹⁷

A technokrata szemlélet nem csak elvont gondolatokban, a társadalmi valóság fölött lebegő szövegekben volt jelen. Ipari és mezőgazdasági termelési technológiák, az egész kontinentet átfogó infrastruktúrák – utak és vasutak, repülőterek, kábelek, csővezetékek, telekommunikációs hálózatok – kialakítása révén a technokrácia nagyon is az európai hétköznapok alakítója volt. A 20. század különböző, időben változó politikai megosztottságai mögött a technokrácia ezen alkotásai nagyon is integrálták az európai népeket.¹⁸ A technokrata szakértelem a keleti blokk országaiban a nyugatitól eltérő környezetben, de attól nem függetlenül, sajátos vonásokkal volt jelen.

TECHOKRÁCIA ÉS A KELETI BLOKK ÖNÁLLÓSÁGA

Újabb kutatási eredmények nyomán a technokráciának a keleti blokkban betöltött szerepe hangsúlyosabbnak tűnik, mint ahogyan a totalitarizmuselméletek vagy más, a szovjet rendszert értelmező elemzések vélték.¹⁹ Ugyanakkor arról is folyt vita, hogy a világpolitikában, katonai értelemben meglévő kétpólusú szembenállás jelentette-e egyúttal azt is, hogy a keleti blokk más szempontból is önálló alternatívát nyújtott a Nyugattal szemben.²⁰ Annak kérdését, hogy a keleti blokk hogyan viszonyult a globalizáció folyamatához, mennyire volt részese, vagy mennyiben maradt ki belőle, esetleg a Nyugathoz képest alternatív globalizációs központot jelentett-e – vagy legalábbis szeretett volna az lenni – elsősorban gazdaságtörténeti területen vizsgálták.

Egyesek arra mutattak rá, hogy a globalizáció nyugatcentrikus elképzelése egyoldalú. Normává emeli a nyugati kapitalizmus fejlődési útját és társadalmi, illetve politikai berendezkedését, s ezzel nemcsak a normalitástól eltérő, különös esetnek tekinti a keleti blokkot, de figyelmen kívül hagyja az ún. harmadik világ szereplőinek önmozgását is és a keleti blokk kapcsolatait velük. James Mark és

¹⁷ Doering-Manteuffel 2009.

¹⁸ Misa–Schoot 2005. A technológiatörténeti kutatások számára programadó cikk szerint a politikai folyamatokra irányuló figyelem mellett korábban a kutatók nem foglalkoztak azzal, hogyan alakította Európa határait a közös technológia, amelynek fejlődését jelentős részben az egymással szemben álló hatalmak katonai készülődései mozgatták. Az ilyen irányú kutatásokat összegzik a *Making Europe* sorozat kötetei: Oldenziel–Haerd 2013; Kohlrusch–Trischler 2014; Högselius–Kajiser–Vleuten 2015; Kaiser–Schoot 2014; Fickers–Griset 2019; Diogo–Laak 2016.

¹⁹ Schulze-Wessel 2010.

²⁰ A vitát összefoglalja: Hartmetz et al. 2018.

munkatársai bemutatták, hogy a Szovjetunió az 1950-es évek közepétől komoly erőfeszítéseket tett, hogy növelje jelenlétét, befolyását a gyarmati helyzetből függetlenné váló országokban. Ezzel egy időben egy antiimperialistának minősített szabadkereskedelmi politikát is igyekeztek kiépíteni, amely a nyugati világtrend szabályaitól eltérő módon nyitott volna utat a gazdasági kapcsolatok bővülésének. Később a Szovjetunió a harmadik világbeli országok és a KGST kapcsolatának intézményesítésére is törekedett, és szakértők kiküldésével is igyekezett segítséget nyújtani az afrikai és ázsiai országok fejlődéséhez.²¹ Ezzel szemben más kutatók inkább megkérdőjelezik, hogy a szocialista országok blokkszinten kívántak volna alternatív globalizációs pólust alkotni, hiszen a közép-európai kisebb KGST-tagállamok egymással is vetélkedtek a szovjet energiahordozókért és nyersanyagokért, továbbá piacaikat is féltékenyen őrizték egymás elől.²² A keleti blokk egyes államait valóban sok kapcsolat fűzte a harmadik világ országaihoz, ezek azonban nem álltak össze egységes stratégiává, és nem vezettek oda, hogy a szocialista országok a Nyugathoz képest alternatív globalis integrációs központtá váltak volna.²³

A vitában Oscar Sanchez-Sibony képviseli az egyik határozott pólust, aki a két blokk viszonyát új megvilágításba helyezte.²⁴ Véleménye szerint gazdasági szempontból nem a Moszkva által uralt tábor zárkózott el a nyugati globalizáció folyamataitól, hanem éppenséggel a Nyugat zárta ki embargós politikájával – COCOM-lista – és más eszközökkel a Szovjetuniót és szövetségeseit, hogy ne tudjanak előnyökre szert tenni a világgazdaságba való integrálódásból. Ezen a helyzeten a keleti blokk országai minden igyekezetük ellenére sem tudtak változtatni. Így Sanchez-Sibony szerint az is megkérdőjelezhető, hogy gazdasági értelemben egyáltalán lehet-e blokkról beszélni, hiszen a blokk világos elválasztó határokat feltételez. Ezzel szemben, ha figyelembe vesszük az egyes szocialista országok különféle széttartó kapcsolatait és érdekeit – a technológiainporttól az NDK és az NSZK szoros gazdasági kapcsolatain át a Szovjetunióba irányuló amerikai gabonaexportig, amely példák egyenként jól ismertek ugyan, de Sanchez-Sibony szerint jelentőségüket együtt kell mérlegelni –, továbbá az egyes országokon belül a különböző ágazatok, apparátusok külkapcsolatokra vonatkozó eltérő gyakorlatait, akkor nagyon is kétséges, hogy a keleti blokk valaha is eléggé zárt egységet alkotott-e ahhoz, hogy a Nyugattal szemben komplementer pólusnak tekintsük. Ráadásul a keleti blokk gazdasági kapcsolatai a Nyugattal aszimmetrikusak voltak, hiszen autark működésre, gazdasági önállóságra a keleti blokk nem volt képes. Fennállásának egész időszakában rászorult a nyugati technológiára, keményvalutára, míg a Nyugat számára a keleti blokkal fennálló gazdasági kapcsolatok nem voltak életbevágóak, és nem jelentettek függést. A nyugati centrum által integrált világgazdaság önmagában is fejlődőképes volt, ami a keleti

²¹ Mark–Apor 2015; Mark–Feygin 2020; Mark–Rupprecht 2019.

²² Romero 2020.

²³ Mazurek 2018; Trentin 2008; Dragostinova 2018.

²⁴ Sanchez-Sibony 2014.

blokk gazdaságáról nem mondható el.²⁵ Ezt a megállapítást megerősítik a Magyarország és az Európai Gazdasági Közösség (EGK) kapcsolatának vizsgálatai is. Technológiaiimport szempontjából Magyarország függött Nyugat-Európától, és az EGK közös vámpolitikája akadályozta a magyar gazdaságirányítás által kívánatosnak tartott magyar exportot. Idővel a magyar gazdaságpolitikai elit előnyösnek tartotta volna a szorosabb kapcsolatok kiépítését az EGK-hoz, de ennek számos akadálya volt, mindenekelőtt a Szovjetunió visszatartó ereje.²⁶

Mindez azt mutatja, hogy a nemzetközi politikai, illetve katonai vonatkozásban létező keleti blokk helyzeténél fogva gazdasági szempontból nem alkothattott a Nyugattal szemben alternatív pólust, és nem válhatott globális integrációs centrummá, még ha a keleti blokk összeomlása után sokáig a KGST sommásan kudarcnak ítélt történetét az újabb kutatás részben árnyalta, de legalábbis relativizálta. Rámutattak például arra, hogy a KGST-államok szerény – a világtermelésben elfoglalt arányukhoz képest is csekély – részesedése a világkereskedelemben nem feltétlenül a megfelelő mérce, mert a szervezetnek nem is volt célja a szabadkereskedelmi integráció.²⁷ Az időnként megfogalmazódó eltérő törekvések ellenére a cél inkább egyes ágazatoknak a „szocialista munkamegosztás” keretében, vagyis a blokk szintű koordinációban való fejlesztése volt egyes termelési profilok egyes tagországokra „szakosítása” révén. Ebben a szervezet ért el mérsékelt sikereket, hiszen a legtöbb tagországban létrejöttek olyan termelő kapacitások, amelyek a keleti blokk méretű felvevőpiac biztosítása nélkül nem épülhettek volna ki.²⁸ Ugyanakkor a nyugati importról, technológiáról ezek az országok végig nem tudtak lemondani, ami végül is aláásta a KGST egész szervezetét. Közös infrastrukturális beruházások kivitelezésében – elektromos hálózat, földgáz- és kőolajellátás – viszont a tagországok együttműködése eredményes volt.²⁹ Ez utóbbi éppen az a terület volt, ahol a technokraták működése előtt valóban nagy tér nyílt.

A technokrata szemlélet érvényesülése a KGST viszonylag sikeres projektjeiben új fénybe állítja azt a kérdést, hogy mennyiben hozott létre – és esetleg kínált a harmadik világbeli országoknak – sajátos, önálló gazdasági-társadalmi modellt az európai szocialista országok tábora, ahogy azt például James Mark véli.³⁰ A technokrácia meghatározó volta révén ugyanis a hatalmi berendezkedés és az általa meghatározott társadalmi viszonyok minden különbsége ellenére a keleti blokk ugyanannak az alapvető, modern és globális fejlődésnek lehetett részese, amely a Nyugatot is jellemezte.

²⁵ Sanchez-Sibony 2014, 2015. A Szovjetunió Nyugathoz való egyoldalú gazdasági kapcsolódásának tényén nem változtatott, hogy egyes időszakokban egyes szovjet vezetők – például az idős Sztálin az 1950-es évek elején – az autarkia fokozását tartották kívánatosnak. Kalmár 2014: 75–78.

²⁶ Germuska 2020; Pogány 2009.

²⁷ Müller 2017; Jajeśniak-Quast 2017.

²⁸ Bódy 2015.

²⁹ Flade 2017a, 2017b; Lüthi 2017.

³⁰ Mark–Feygin 2020.

A technokrácia szerepe a keleti blokkban az újabb kutatásokban egyre nagyobb teret kap, sőt kifejezetten felvetődött – éppen a magyar példa kapcsán – egy blokkokon átívelő (*transbloc*) technokrata szemlélet meglétének kérdése. A Szovjetunióra vonatkozó kutatások szerint a különböző technokrata szervezetek 1948 után tényleges döntés-előkészítő fórumokká váltak, bár természetesen továbbra is alárendeltek voltak a hatalmi intézményeknek. A technokrata mezőt rendies tagolódás jellemezte, hierarchikusan elkülönülő szintekkel, ahol az egyes szakemberek lehetőségeit meghatározta, hogy a tervező és végrehajtó szervezetek milyen szintjén dolgoznak, milyen egyeztetésekre, tanácskozásokra, ülésekre kaphatnak meghívást. A különböző ágazatok technokratái egymással versengve lobbiztak az erőforrásokért.³¹ Mindez előkészítette a hruscsovi időszak technokrata reménykedését, amely határozottan különbözött a sztálini korszakban a nagy projekteket övező kvázi vallási politikai kultusztól, mert már nem azt várták tőle, hogy egyetlen akarati erőfeszítés révén közvetlenül a jövőbe repítse a társadalmat. A jövőhöz vezető utat 1960 körül már a Szovjetunióban is a magukat a racionális szaktudással – és nem ideológiai/politikai elhivatottsággal – legitimáló technokratáknak kellett kijelölniük.³²

A Szovjetunióban és a többi szocialista országban a technokrácia persze más helyzetben volt, mint a nyugati társadalmakban, ám a pluralizmust és az egyes társadalmi intézményrendszerek autonómiáját ellehetetlenítő politikai berendezkedés önmagában nem állt útjában a technokrácia kibontakozásának, sőt részben előnyös volt számára. Az államosított gazdaságban ugyanis megszűnt a vállalatok korábbi tulajdonosi kontrollja, a hatalmi apparátusok azonban nem tudták közvetlenül átvenni a tulajdonosi és az cégvezetési funkciókat. Ezzel a rendszer a kezdetektől megnövelte a technokraták tényleges mozgásterét a nagyvállalati szinteken, mert a vállalkozói funkciók egy része hozzájuk került. A technokrata közeg nélkül a politikai hatalomnak nem volt hozzáférése a termelés folyamataihoz.³³

A közép-európai államszocialista országok technokráciája nem volt teljesen új, a rendszer által teremtett technokrácia, és nem is volt elszigetelt a Nyugattól. Jelentős folytonosság állt fent az 1945 előtti időkkel, és a keleti blokk, a KGST léte a nyugati technokráciával való kapcsolatok fenntartását sem zárta ki teljesen. Az 1960-as évek során a KGST-államok szakértői több csatornán is mind sűrűbb kapcsolathálót építettek ki a nyugati országok technokrataival.³⁴ Ezekből a folyamatokból Magyarország sem maradt ki. 1966-ban az Országos Vezetőképző Központot (OVK, később Vezetéstudományi Intézet) azért hívták életre Budapesten, hogy Magyarország is bekapcsolódhasson a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) nemzetközi vezetéstudományi képzéseibe. Menedzserképzéseinek hálózatát az ILO azzal a céllal hozta létre, hogy a tudományosan megalapozott vezetés növelje a vállalatok sikerességét, s ezáltal a munkaerő helyzete is javuljon.

³¹ Gestwa 2010.

³² Gestwa 2004.

³³ Boldorf 2015; Bódy 2019.

³⁴ Jajeśniak-Quast 2014.

Kurzusai arra a feltételezésre épültek, hogy a termelési folyamatok racionális alakítása, a munkaerő megfelelő magatartásra való motiválása tudományos alapozottságú vállalatirányítást igényel. A program iránt nemcsak a gyarmati sorból felszabaduló államokból, hanem a Szovjetunió és az NDK kivételével valamennyi szocialista országból is mutatkozott érdeklődés. Az OVK kurzusain az ILO által delegált – jelentős részben brit – menedzsertudományi szakemberek csak 1969 és 1971 között összesen 1454 magyar vezetőt, elsősorban vállalati középvezetőt képeztek. Sandrine Kott elemzése szerint ennek kapcsán fölvethető, hogy formálódóban volt egy „transzblokk” technokrata osztály, amely közös nyelvet beszélt.³⁵ Magyarországon 1972-ben leállították a programot, de az érdekelteket továbbra is foglalkoztatták a vállalatirányítási számítástechnikai rendszerek, amelyeket az ILO népszerűsített. Elképzelhető, hogy a program iránti érdeklődés egyik indítéka éppen az volt, hogy általa olcsón lehetett a különben drága számítógépekhez hozzájutni, amelyek részben embargó alá estek. Ettől függetlenül a nyugati szakértők és a kurzusok résztvevői osztoztak a társadalmi és gazdasági valóság tudományos alakíthatóságának eszméjében. A termelékenység növelését tartották a fejlődés egyetlen lehetséges útjának és értelmének. A vállalat jó működését pedig a hatékony vezetéshez kapcsolták, amely nem kérdőjelezi meg, sőt valójában megerősíti a vállalaton belüli vertikális hatalmi hierarchiát. Ez a szocialista elvárásoknak is teljesen megfelelt, ahol a szakszervezeteknek nem alulról felfelé, hanem felülről lefelé közvetítő – transzmissziós szíj – szerepet szántak.³⁶

A továbbiakban a szakirodalomból kibontakozó kérdések nyomán a magyar technokrácia egyik központi intézményének, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságnak (OMFB) a történetét vizsgálom meg, amelynek a bevezetőben idézett pártdokumentumokban megfogalmazott célkitűzések megvalósítása volt a feladata. Kérdés, hogy az OMFB által megtestesített technokrata szemléletnek volt-e valamilyen sajátosan a keleti blokkra jellemző vagy magyar vonása, vagy inkább illeszkedett a technokrácia általános jellemzőihez. Az is lényeges szempont, hogy milyen helyzetben volt a politikai hatalomhoz képest, és milyen kapcsolatok fűzték a nyugati technokratikus fejlődéshez.

A TECHNOKRÁCIA INTÉZMÉNYESÜLÉSE MAGYARORSZÁGON

Az 1960-as évek elején Magyarországon a körülmények kedveztek annak, hogy a technokrácia nagyobb szerepet kapjon. Támogatta ezt a szovjetunióbeli fejlődés, ahol a technokrata apparátusoknak mind nagyobb szerepet juttattak a rendszer

³⁵ Kott véleménye szerint mindez a rendszerváltások előzményének is tekinthető, és az 1990-es években a szocializmusból kilépő országok elitje azért is tudott gyorsan integrálódni a nyugati intézményrendszerekbe, mert a megelőző fejlődés során már elsajátította a közös technokrata nyelvet. Kott 2018. Sanchez-Sibony szovjet–japán relációban mutatta ki, hogy a két fél a gazdasági kérdésekkel kapcsolatban ugyanazt a technokrata nyelvet beszélte: Sanchez-Sibony 2018.

³⁶ Kott 2018.

működtetésében. Ebbe az irányba mutatott az is, hogy a kádári hatalomnak stabilitása megteremtéséhez szüksége volt arra, hogy az 1950-es évek extenzív gazdaságfejlesztése után új módszerekre támaszkodva tudja erősíteni gazdasági alapjait. Az 1950-es, 1960-as évek fordulójának növekvő külkereskedelmi hiánya, a kényszer tévesztéssel járó termelés-visszaesés is erre készítette a vezetést. Megoldásul a hatékonyság tudományos alapú optimalizálását ígérő technokrácia szerepének növelése kínálkozott. A „tudományos megalapozottságú” célkitűzések és eljárások legitimitása az 1960-as években általánosan is nőtt az állami és a pártapparátusokban.³⁷ A magukat a tudományos racionalitás gazdaság- és társadalomalakító erejével legitimáló technokraták a hatékonyság növekedését csak nemzetközi technológiai transzfer révén tartották lehetségesnek. Így a politikai vezetésnek el kellett fogadnia, hogy ez a nyugati műszaki kapcsolatok gyarapodásával és a technokraták által szükségesnek ítélt licenszvásárlásokkal jár együtt.

A gyakorlatban az OMF meg alapítása a technokrácia szerepkörének intézményesítését jelentette.³⁸ A Politikai Bizottságnak az Országos Tervhivatal (OT) munkáját értékelő határozata már 1957-ben megállapította, hogy az évtized első felének „voluntarizmusát” az OT leküzdötte ugyan, de tervezőmunkája „perspektívtalan”. „A Politikai Bizottság megállapítja, hogy az Országos Tervhivatal soron levő legfontosabb feladata a perspektivikus tervezés megjavítása.”³⁹ A perspektivikus műszaki fejlesztési tervezés megvalósítására kívántak létrehozni egy testületet, az OT-n belül vagy mellett, de hozzá kapcsolódva, a műszaki fejlesztés távlati feladatainak koordinálására; erre nézve több eltérő javaslat készült az OT-n belül. Felmerült, hogy ágazatonként a – korabeli terminológiával – termelési minisztériumoknak nevezett tárcáknál alakítsanak ki a műszaki fejlesztést koordináló tudományos tanácsokat. Formálódott azonban egy olyan koncepció is, amely a műszaki fejlesztést összefogó szervezet az OT-től függetlenül, a kormány részeként, de valójában az érintett – elsősorban műszaki tudományos – körök nagyobb önállóságával képzelte el. Ez utóbbi megoldás felé mutattak az MSZMP illetékes szerveinek előterjesztései és határozatai, és ezt szorgalmazta Kiss Árpád OT-elnök is. Az MSZMP KB Államgazdasági Osztálya egy előterjesztésében lezögezte: „[a] korszerű technika bevezetése és alkalmazása nem lehet spontán, az átfogó, rendszeres irányítást, ellenőrzést nélkülöző tevékenység”.⁴⁰ Az MSZMP

³⁷ Péteri 2004: 332.

³⁸ A technokrácia intézményesülése – nem konkrétan az OMF – előzményének tekinthető lépések már Nagy Imre első miniszterelnöksége idején is történtek. Ilyen volt például, hogy a kormány az államapparátus racionalizálása érdekében kormánybiztosságot állított fel, amely pedig szakbiztosságokat hozott létre, s ezekben a szakértőknek a „gazdaságpolitikai irányítás szervezetenek és működésének ésszerűsítésére” kellett tervezeteket kidolgozniuk. Ebbe a sorba tartozott a Közgazdaságtudományi Kutatóintézet megalapítása az MTA keretében 1954 elején, amely az állami és pártapparátusokon kívüli gazdaságtudományi munka intézményeként jött létre, és így ugyanúgy egy tudományos diszciplína intézményesülését jelentette, mint amilyenek műszaki területen is léteztek. A kormánybiztosságról és a Közgazdaságtudományi Intézet alapításáról: Rainer M. 2018: 27.

³⁹ MNL OL XIX–A–41. 1. A Politikai Bizottság határozata, 1957. december 24.

⁴⁰ MNL OL XIX–A–41. 1. A Politikai Bizottságnak készült előterjesztés 1959. március 5.

KB 1959. március 6-i határozatában azután – hivatkozva az SZKP XXI. kongresszusának határozataira, amelyek a műszaki fejlődést általában is a gazdasági és társadalmi fejlődés kulcsaként értékelték – a termelékenység növeléséről és az önköltség csökkentéséről szóló mondatokat követően leszögezték: „Egész népgazdaságunk fejlődését csak úgy tudjuk meggyorsítani, ha a műszaki fejlesztésben, a meglévő hiányosságokat kiküszöbölve, jelentős lépést teszünk előre.”⁴¹ Az 1959 novemberében tartott VII. kongresszusnak a gazdasági feladatokról és a második ötéves terv előkészítéséről elfogadott irányelveiben már alapvetésként rögzítették:

„[A] szocialista iparosítás alapvető követelménye a termelés növelése és a műszaki színvonal emelése. [...] Az iparfejlesztésnek azt kell eredményeznie, hogy az eddignél gyorsabban növekedjék a munka termelékenysége, jelentősen csökkenjen a termelési költség, az anyag- és energiaigény, javuljon a termékek minősége és fokozódjék exportképességük.”

Az olyan mondatok révén, mint hogy „[a]z egész iparban fontos feladat a termelőberendezések műszerekkel való jobb ellátása, ami előkészíti az átmenetet a termelési folyamatok későbbi részleges vagy teljes automatizálására”, a pártdokumentum teljes egészében átvette a technokrata látásmódot.⁴² Végül az OT és az MSZMP KB apparátusai egy olyan tervezetet készítettek elő központi bizottsági határozatként, amely az OMFB-t az Országos Tervhivataltól függetlenül, és éppen az egyes tárcák szintjét meghaladó feladatok megoldására szánta. Az előterjesztés felütése a Kádár-kori technokrata eszmény összefoglalása:

„Hazánkban a szocializmus alapjainak végleges lerakása abban az időben történik, amikor a termelő folyamatok automatizálása, eddig ismeretlen új műanyagok termelése, az elektronika fejlődése, a magenergia békés célokra való felhasználása: új műszaki forradalom kezdetét jelzik.”⁴³

Az OMFB létrehozása személy szerint mindenekelőtt Kiss Árpád OT-elnöknek és Sebestyén Jánosnak volt tulajdonítható. Sebestyén az 1950-es évek első felében az egész sztálinvárosi beruházás kormánybiztosa volt, majd nehézipari miniszterhelyettes lett. 1957-től Magyarország frankfurti kereskedelmi kirendeltségét vezette, ami a legmagasabb szintű intézményes kapcsolat volt a két ország között, mivel diplomáciai kapcsolatok Magyarország és az NSZK között még nem léteztek. Legfontosabb céljának már itt sem az export-import áruszállításokra vonatkozó üzletek megkötését tekintette, hanem a Magyarország számára hasznosnak tartott technológiainport lehetőségének megteremtését. Hazatérte után az OT műszaki irodájának vezetője lett, amelyet Kiss Árpád kifejezetten az

⁴¹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt...* 1964. 325.

⁴² *A Magyar Szocialista Munkáspárt...* 1964: 394.

⁴³ MNL OL XIX–A–41. 1. Az MSZMP KB Ipari és Közlekedési osztályának előterjesztése a Központi Bizottság számára 1961. július 12.

OMFB előkészítésének céljából hozott létre.⁴⁴ Az OMFB-re vonatkozó tervezet előkészítése során Sebestyén konzultált vállalati vezetőkkel, műegyetemi tanárokkal, kutatóintézetek vezetőivel, és mintaként hivatkozott a szovjet és a csehszlovák hasonló intézményekre.⁴⁵

Az OMFB-t végül a megfelelő párthatározat nyomán a 1017/1961/IX. 14. sz. kormányhatározat hívta életre, az 1003/1962./I. 27. sz. kormányhatározat pedig megszabta a szervezetét. Egy olyan szerv jött ezzel létre, amelynek feladataul a tárcaszintet meghaladó jelentőségű tudományos és műszaki fejlesztési kérdések megoldását szánták. Ebből a célból az OMFB önálló szervként működött, a Minisztertanács költségvetési fejezetén belül önálló címmel rendelkezett, és eszközeivel maga gazdálkodott. Alárendelt intézménye volt az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, a Magyar Szabványügyi Hivatal, az Országos Találmányi Hivatal, az Országos Mérésügyi Hivatal, és az OMFB elnökének kellett az MTA elnökével közösen ellátni a Műszaki és Természet-tudományos Egyesületek Szövetségének (MTESZ) törvényességi felügyeletét is. Az OMFB keretet kapott kísérletek lebonyolítására, kutatások finanszírozására, sőt import kerete is volt külföldi beszerzésekre. Bár az eredeti tervezetben már így szerepelt, elnöke csupán 1967-től lett a Minisztertanács tagja.⁴⁶

Az OMFB-t megalkotói a „technológiapolitika” stratégiai intézményének szánták, amely kijelöli az ország műszaki fejlődésének fő irányait, koordinálja az egyes minisztériumok, nagyvállalatok, kutatóintézetek műszaki fejlesztési tevékenységét. Az általános koncepcióalkotáson túl ezért hivatalosan is feladta lett a minisztériumi és az OT-tervek műszaki tartalmának véleményezése, e szerveket pedig válaszadási kötelezettség terhelte az OMFB-vel szemben. A műszaki fejlesztés irányait illető koncepcióalkotó, összehangoló feladaton túl az OMFB kompetenciájába tartozott a technológiaiimport lebonyolítása is, azaz a megvásárolni kívánt technológiák kiválasztása és a tényleges üzlet – amelybe természetesen már termelő vállalatok is bekapcsolódtak – lebonyolításában, valamint az adott technológia hazai alkalmazásának beindításában való közreműködés.⁴⁷ Az OMFB tehát a technológiai fejlesztés csúcsszerve lett, amelyben az elvi, tudományos tevékenység összekapcsolódott a technológiák implementációjának gyakorlati munkájával. Az előkészítés során a tudományos alapú koncepcióalkotás és a gyakorlat összekapcsolását mint az új szervezet legfontosabb előnyét hangsúlyozták. Amint Sebestyén János életútinterjújából és az általa már a rendszerváltás után összeállított elemzésből kiderül, a korban sem volt mindenki számára egyértelmű, hogy a műszaki fejlesztés, új technológiák kidolgozása vagy importálása

⁴⁴ Az OMFB létrejöttét az új szervezetek születését szokásosan megelőző hercehurca jellemezte, amelyről Sebestyén János – aki az OT említett Műszaki Titkárságát vezette, majd pedig az OMFB elnökhelyettese lett – természetesen a saját látószögéből beszámol. OHA Z 356 Sebestyén János-életútinterjú 162–168.

⁴⁵ MNL OL XIX–A–41. 1. Kiss Árpád jelentése a Szovjetunióban és Csehszlovákiában tett tanulmányútról.

⁴⁶ Somlai 2018.

⁴⁷ Sebestyén 1994.

ne vállalati vagy ágazati – gyakorlatilag minisztériumi – feladat volna, hanem külön csúcsszervet igényel.

Az OMFB létrejöttének a jelek szerint van a Varsói Szerződés és benne Magyarország hidegháborús katonai fejlesztéseihez kapcsolódó szála is, amelyről azonban nem sokat tudni. Sebestyén János, aki az OMFB megalakulásában kulcsszerepet játszott, majd az alapítástól a rendszerváltásig a szervezet elnökhelyettese volt, a kutatás szerint pályájának frankfurti kereskedelmi külképviseleti szakaszában a magyar katonai hírszerzéssel tartott kapcsolatot. Erről azonban sajnos csupán a MNVKF-2 (a katonai felderítés) riválisaként dolgozó BM III. főcsoportfőnökség (belügyi állambiztonsági szolgálat) iratanyagából lehet tudni, mivel a néphadsereg hírszerzésének iratanyaga – amelyből talán tartalmilag is kiderülne valami a külképviselet munkájának titkos oldaláról – máig nem vált nyilvánossá. A rivális belügyi titkosszolgálat mindenesetre megfigyelés alatt tartotta a frankfurti kereskedelmi képviseletet, és dolgozóiról üzleti korrupcióra utaló adatokat próbált gyűjteni.⁴⁸ Nem zárható ki, hogy az OMFB létrehozatalában is szerepet játszott az a szempont, hogy e szerv révén nemcsak polgári célú technológiát, hanem haditechnikai hasznosításra alkalmas műszaki berendezéseket is importálni reméltek, illetve hogy alkalmas fedőszervként szolgálhatott a katonai célú szovjet és magyar ipari kémkedés számára. Minderről azonban csak közvetett információ áll rendelkezésre. A katonai hírszerzéssel tartós konfliktusban dolgozó BM III/II. folyamatosan igyekezett ellenőrizni az OMFB-t és személy szerint Sebestyént is, egyrészt a körülöttük esetleg felbukkanó nyugati kémek után kutatva, másrészt a külföldi beszerzések kapcsán gyanított korrupciót bizonyítandó. Ebbéli törekvésük azonban – az OMFB egy bíróság elé került káderének ügyét leszámítva – sohasem járt eredménnyel, az OMFB, úgy tűnik, magasabb szintről élvezett védelmet. Ez az a tény, amit a feltételezések szerint a katonai hírszerzés szempontjából betöltött funkciója magyarázhat.⁴⁹

Sebestyén életútinterjújában – természetesen – nem ejt szót a katonai vagy haditechnikai szál jelenlétéről az OMFB működésében. A rendszerváltás után írt elemzésében pedig kifejezetten azt állítja, hogy haditechnikai kérdésektől az OMFB – ennek formális rögzítése nélkül – kimondottan távol tartotta magát, s némi kapcsolat a Honvédelmi Minisztériummal csak azért épült ki, mert egy idő után a minisztérium is szeretett volna részesedni az OMFB műszaki fejlesztési keretéből. 1994-ben ugyanakkor Sebestyén kifejezetten írt arról, hogy a BM III/II. – a nyugati behatolást és „fellazítást” elhárítandó – folyamatosan ellenőrizni próbálta és akadályozta a nyugati kapcsolatok fenntartását és a technológiai beszerzéseket. Ennek egyik intézménye volt szerinte a formálisan a Külügyminisztérium alatt, de ténylegesen a belügyi elhárítás kirendeltségeként tevékenykedő Külkapcsolatok Intézete (KKI), amely az 1960-as években a tudományos, műszaki célú nemzetközi kapcsolattartást is monopolizálni igyekezett,

⁴⁸ Borvendég 2017: 27–28.

⁴⁹ Borvendég 2020: 149–176.

és azt igényelte, hogy az OMFB ne közvetlenül, hanem csak a KKI közvetítésével érintkezzen nyugati partnereivel.

A titkosszolgálati szálaknál a technokrácia története szempontjából fontosabb, hogy az OMFB mint a technikai műszaki fejlesztések csúcsszerve nem egy hivatal, nem bürokratikus szervezet volt. Valószínűleg helyálló Sebestyén értékelése, amely szerint a Kádár-kori Magyarországon rendszeridegen intézménynek számított.⁵⁰ Szervezete plénumból és szakmai kollégiumokból állt, az egyes feladatok megoldására pedig munkacsoportokat szerveztek, amelyekbe a legkülönbözőbb területekről vontak be szakértőket. Az OMFB statútuma leszögezte, hogy a munkában részt vevő szakértők a kérdések megvitatása során nem munkahelyük álláspontját, hanem saját véleményüket képviselik. Vagyis az OMFB-t nem a különböző ágazati és szervezeti érdekek, vállalati lobbik érdekegyeztető fórumának szánták, hanem éppen egy olyan teret igyekeztek létrehozni, ahol a szakemberek hivatali kötelezettségeiktől függetlenül, szakemberi mivoltukban, saját szakmai meggyőződésüket képviselve dolgozhatnak.⁵¹ Ahogyan az OMFB Szervezeti és Működési Szabályzata fogalmazott, „tevékenységének fő módszere a tudósok, feltalálók, kiváló mérnökök, műszaki dolgozók és kiváló minősítésű munkások széles körével végzett munka”.⁵² Ezzel egy testületi, korporatív elven működő intézmény jött létre, amelynek a kormányhatározat szövege szerint is az volt a feladata, hogy „[k]imunkálja az ipar, az építőipar, közlekedés és a mezőgazdaság ipari vonatkozású fejlesztési elképzeléseinek tudományosan megalapozott és gazdaságosan megvalósítható legkorszerűbb műszaki megoldási lehetőségeit”. Az új szerv elsődleges feladata, hogy „kidolgozza a távlati fejlesztés megalapozására szolgáló – műszaki-gazdasági tudományokon alapuló – irányelveket (konceptiókat)”.⁵³ A „távlati” varázsszó tehát összekapcsolódott a műszaki korszerűséggel és az elérendő célok „műszaki-gazdasági” tudományos megalapozásával.⁵⁴

A műszaki-gazdasági tudományos megalapozottság technokrata igényének rögzítésével kimondatlanul is nagyon jelentős fordulat állt be a Kádár-rendszer ideológiájában. A célokat ugyanis többé nem a marxizmus–leninizmus elvei jelölték ki, még kevésbé voltak levezethetők belőlük a hozzájuk vezető módszerek. A helyes célok kijelölése és az elérésükhöz vezető út megállapítása a „műszaki-gazdasági” tudományosság feladata lett. Ezzel a kormányzati kinyilatkoztatással pedig a tudományos tudás letéteményesei megkérdőjelezhetetlen legitimitást és mozgásteret kaptak. Az OMFB plénumán és szakmai kollégiumaiban a „termelési minisztériumok” delegáltjai mellett az MTA képviselői – ide delegált akadémikusok –, egyetemeken dolgozó szakemberek (adjunktusokig

⁵⁰ Sebestyén 1994: 19–21.

⁵¹ Más kérdés persze, hogy mikor mi történt a valóságban az OMFB munkájában, papíron azonban mintegy rögzítették a „tudományos szabadság” elvét. OHA Z 356. Sebestyén-életútinterjú.

⁵² MNL OL XIX–A–41. 1. OMFB alapszabály 5. pont.

⁵³ MNL OL XIX–A–41. 1. OMFB alapszabály 5. pont.

⁵⁴ Ilyen értelmű technokrata törekvések, elsősorban Friss István kezdeményezései nyomán a Minisztertanács Gazdasági Bizottságának égisze alatt is megjelentek, jóllehet kevés sikerrel, ami az intézményesülést illeti. Baráth 2007.

bezárólag), vállalatok főmérnökei, ágazati ipari kutatóintézetek vezető beosztású munkatársai vettek részt. Némelyek tagsága pozícióhoz kötődött, másoké személyes teljesítményükkel kivívott kinevezés volt. A különböző feladatokra szervezett munkacsoportok tevékenységében a gazdaságirányító apparátusok és a tudományos szféra alsóbb szintjeiről is sokan vettek részt. Ahogyan egy jóval későbbi jelentés leszögezte:

„E munkastílus politikai jelentősége az, hogy bevonja a műszaki értelmiség legképzettebb rétegeit az állami műszaki-gazdasági irányító munkába és a közvetlen munkakörükön túlnyúló alkotó tevékenységre ad részükre lehetőséget (témabizottsági munkában, vitákban stb.)”⁵⁵

Ahogyan az OMFB alelnöke később kifejezte, a szakértők „honorált társadalmi munkában dolgoztak”.⁵⁶ Megalapítása után az OMFB hamarosan egy hatalmas összegekkel rendelkező kutatás-fejlesztési kvázi minisztériummá nőtt, amely azonban nagyon nagy mértékben a – belülről hierarchikus – technokrácia autonóm működésén alapult. Létrejöttével azok a magukat – elsősorban műszaki – szaktudással legitimáló csoportok, amelyek a MTESZ tagegyesületei révén addig is rendelkeztek bizonyos intézményesültséggel, lehetőséget kaptak arra, hogy a korábbiaknál sokkal inkább alakítsanak bizonyos szakpolitikákat.⁵⁷ Sebestyén visszaemlékezése szerint „olyan kollégákat” igyekeztek az OMFB plenáris és szakbizottsági tagjainak megnyerni, akiknek egy

„ágazat felé, esetleg egy teljesen széles [...], sokféle tagolt ágazat felé kellett fordulniuk, és azokkal jó összeköttetést, azoknak a műszaki-gazdasági vezető emberivel jó összeköttetést kellett tartani, és ilyen értelemben közvetíteni az OMFB integráló munkája, áttekintő munkája számára ennek az ágazatnak a kívánságait, a szükségleteit [...]. Ilyen értelemben ők kvázi [...] ha tetszik, nagykövetei voltak, lehetnek ezeknek az ágazatoknak, másrészt viszont az ő közös kollektív működésük alakíthatta ki [...] az országos kormányzati műszaki-fejlesztési stratégiát.”⁵⁸

A megalakult OMFB nagy lendülettel vetette bele magát a műszaki fejlesztés előmozdításába.⁵⁹ Bár egyes minisztériumokkal és az MTA-val nem voltak ritkák a hatásköri konfliktusok, de a minisztériumi apparátusok az 1960-as évek elején többnyire ugyanazt a nyelvet beszélték, amit a technokraták az OMFB keretében anyagi eszközökben bővelkedve tudtak alkalmazni elemzéseikben.

⁵⁵ MNL OL XIX–A–41. 1. Az OMFB Munkája 1977-ben. Összefoglaló jelentés. 1977. december 16.

⁵⁶ OHA Z 356. Sebestyén-életútinterjú, 169.

⁵⁷ Ugyanebben az időszakban a mezőgazdaság területén is a szakemberek széles körének hálózatépítése és sajátos technokrata szemléletük intézményesülése zajlott, elsősorban az Agrárgazdasági Kutatóintézet körül. Varga 2013: 97–108.

⁵⁸ OHA Z 356. Sebestyén-életútinterjú, 174–175.

⁵⁹ Kalmár 2014: 291–292.

A Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM) 1961. május 17. miniszteri értekezletén – amelyen a különböző többszörös pozícióik miatt több OMFB-tag is jelen volt – *A gépipari gyártmányválaszték távlati kialakítása során alkalmazandó módszerek* című anyagot tárgyalták, amelyet a KGM Iparpolitikai Főosztálya készített elő. Ez az elemzés leszögezte, hogy „országunk kicsi”, így nemzetközileg is elfogadható sorozatnagyságú termelést a magyar gépipar csak néhány gyártmányban érhet el. A gyártmánykínálat azonban széles – amit részben tőkés örökségnek ítélték –, de megállapították, hogy a népgazdaság általános fejlődéséből származó igények is ebbe az irányba hatottak. Korábban e tekintetben nem volt megfelelő tudatos iparpolitika, vélték. A szocialista árucseré azonban – állapította meg az anyag – lehetővé teszi, hogy a nem gazdaságos gyártmányokat háttérbe szorítsák. Idézve az MSZMP VII. kongresszusának vonatkozó megállapítását, kijelentette:

„A gépipar öt éves tervének kidolgozása során ki kell alakítani a termelés gazdaságosabb, a nemzetközi szocialista együttműködés lehetőségeihez jobban igazodó szerkezetét. El kell hagyni a gazdaságilag előnytelen termékek gyártását, ha azoknak külföldről való beszerzése a népgazdaság számára előnyösebb. A termelésnek a szocialista táboron belüli szakosítása lehetővé teszi a termékek gyártásának magas műszaki színvonalú, gazdaságos előállítását.”

Majd ebből levezették, hogy megszüntetendő az a termelés, ahol nem lehet elérni a „világszinten gazdaságosnak tartott sorozatnagyságot”, vagy amely termékek az „anyagigénye és import anyagigénye viszonylag magas”. Ennek megfelelően az egyes vállalatoknál „profilszűkítésre” van szükség, s csak a „perspektivikus” termelési profilok őrizhetők meg.⁶⁰

Az MSZMP KB 1962. júniusi, a gépipar helyzetéről szóló határozata hasonló technokrata szellemről tanúskodott. Ez elsősorban a híradástechnikai ipar, a műszergyártás és a szerszámgépipar fejlesztéséről szólt.⁶¹ A szöveg az OT mellett az OMFB-tól várta, hogy dolgozzon ki olyan javaslatokat az iparág belső szerkezetének arányváltozásaira, amelyek figyelembe veszik a „műszaki fejlődés nemzetközi irányait”.⁶² A technokrácia elkötelezettjei ismét örömmel olvashatták, hogy több anyagi támogatásban kell részesíteni a központi és vállalati kutató és fejlesztő részlegeket.⁶³ Ezt oly módon konkretizálták, hogy „tökéletesíteni kell a tudományos kutató- és fejlesztőintézetekre és a vállalatokra háruló műszaki fejlesztés anyagi ösztönzésének rendszerét”.⁶⁴

⁶⁰ MNL OL XIX-F-6-hb 5. 1961. május 17. Miniszteri értekezlet jegyzőkönyve.

⁶¹ A KB határozata a KB Államgazdasági Bizottságának megelőző állásfoglalására épült. Ez a testület 1961. január 27-én vitatta meg az Országos Tervhivatal távlati terveit a népgazdaság fejlesztéséről, amely a gépipar terén az erősáramú készülékeket, híradástechnikai termékeket, élelmiszeripari gépeket, szerszámgépeket tekintette a súlyponti cikkeknek. MNL OL M-KS 288-15. 22. ő. e.

⁶² *A Magyar Szocialista Munkáspárt...* 1964: 549.

⁶³ *A Magyar Szocialista Munkáspárt...* 1964: 550.

⁶⁴ *A Magyar Szocialista Munkáspárt...* 1964: 552.

Az OMFB-től elvárt koncepcióalkotásban találkozott a technokrata szemlélet az ágazati ipari érdekekkel. Az iparági lobbik megjelenését általában az 1962-vel kezdődő vállalati átszervezések, centralizálások időszakára datálják, a vállalatvezetők pozícióba kerülésére koncentráló kutatás pedig már 1957-re teszi a nagyipari ágazati lobbik megjelenését.⁶⁵ Ekkor azonban valószínűleg inkább az történt, hogy a nagyvállalatok kapcsolatai a kibővülő mozgásterű kutatóintézetekben, ágazati tudományos egyesületekben tömörül és az OMFB-ben is aktív technokratákkal szorosabbra fonódtak. A technokráciának mozgásteret biztosító intézményhálózat azonban, s talán a vállalati lobbik is már az 1950-es évek első felében is léteztek. A technokrácia tevékenykedésében 1960 körül egyes iparágak nagyvállalatai hathatós támaszra lelhetnek, míg a nagyvállalati lobbierő a technokraták ügyét is nagymértékben előrelendítette. Az olyan szakmai tömörülésekben, mint a Gépipari Tudományos Egyesület, a tudományos szférában dolgozó műszaki szakemberek, a vállalatoknál dolgozó mérnökök és a különböző gazdaságirányítással foglalkozó apparátusok funkcionáriusai addig is kapcsolatban állhattak egymással. Az OMFB létrejöttével ezek a körök a korábbiakhoz képest hatalmas anyagi erőforrásokhoz fértek hozzá, s megnöttek a lehetőségeik a technokrata szemléletüknek megfelelő tudás kibontakoztatására, sőt ennek átfordítására iparági projektekbe is. Későbbi visszaemlékezés szerint egyes ágazatok számára az OMFB volt a beruházási döntések elfogadtatásának csatornája.⁶⁶

Az 1960-as évek közepén az OMFB a kapott feladatnak megfelelően intenzíven foglalkozott a gépipar fejlődésének kérdéseivel. Az erre a célra létrehozott munkabizottság elkészítette *A magyar gépipar szerkezeti spektrumának kritikái összehasonlítása egyes fejlett iparú országokéval* című és *Az anyag- és munkaigényesség szerepe a magyar gépipar szerkezetének kialakításában* című tanulmányokat, továbbá *A gépipari szerkezetre vonatkozó ésszerű döntések meghozatalára alkalmas értékelési rendszer közgazdasági alapjai* című anyagot.⁶⁷ Utóbbi kettőn például egy azonos személyi összetételű munkacsoport dolgozott, melyben a Kohó- és Gépipari Minisztérium két osztályvezetője, továbbá az Országos Árhivatal két osztályvezetője mellett részt vett az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének egyik főmunkatársa, két adjunktus a közgazdaság-tudományi egyetemről, egy docens a Műszaki Egyetemről, valamint a *Figyelő* című gazdasági szaklap egyik

⁶⁵ Szegő 2018: 121.

⁶⁶ Egy másik területen lezajlott nagy beruházási projekt – a földgázellátás kiépítésének – története kapcsán is az OMFB tűnik a technokraták érdekérvényesítő csatornájának. „Hol dőltek el a földgázprogrammal kapcsolatos kérdések? Minden az Országos Tervhivatalban. Az OT szakmai véleménye nélkül – szakmailt mondog, és ez nem véletlen – semmi nem történhetett. AZ OT-t persze meg kellett győzni, erre volt az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB), ahol néhány vezető nagyon gyorsan ráértett az új energiahordozó hallatlan jelentőségére. [...] Készült egy úgynevezett D-tanulmány, abban is minden mutató azt támasztotta alá, hogy ezt meg kell csinálni mindenütt. Ők el tudták hitetni a kormánnyal, hogy ez hosszú távon gazdaságos. Ezért nyúlt a kormány ennyire a zsebébe akkor, amikor minden dollárt megnéztek.” Kóthy–Topits 2008: 235.

⁶⁷ A tanulmányok megtalálhatók: MNL OL XIX–A–41. 507.

1. kép. Az OMFB székháza a parkolóházzal

Forrás: urbface

rovatvezetője. E munkák komoly nemzetközi adatgyűjtésen alapultak – a munkacsoportok megpróbálták a magyar külképviseletektől is adatokat kérni az egyes országok gépiparával kapcsolatban –, különböző szakemberek számos résztanulmány elkészítésére kaptak megbízást, és a beérkezett adatokat egy külön erre a célra írt programmal lyukkártyás rendszerrel elemezték. A kétéves munka eredményeként létrejött szövegek tehát megkérdőjelezhetetlen tudományos alapokon nyugodtak. Az ilyen elemzések megállapításai azután átkerültek a miniszteriális apparátusok, vagy az OT, végül pedig az MSZMP KB-apparátusok előterjesztéseibe is.⁶⁸ Az OMFB bizottságainak ezen anyagaiban egy technokrata transznacionálé szelleme nyilvánult meg, amelyről talán kijelenthetjük, hogy materializálódott is Budapesten, az OMFB Szervita téri – Budapest első parkolóházával egybeépített – irodaházában. Ez az épület (1. kép) jellegében jelentősen eltért a 18. századtól a 20. század elejéig kialakult belvárosi épített környezettől, ma már nem is áll.

Az OMFB legnagyobb, kétségtelenül transznacionális tudás- és technológiatranszfert eredményező munkája az Automatizálási Kutatóintézet (AKI) létrehozatala volt 1964-ben, amelyből idővel az MTA Matematikai Intézete alatt működő Kibernetikai Kutatócsoporttal – későbbi nevén Számítástechnikai Központtal – egyesülve jött létre 1973-ban a Számítástechnikai és Automatizálási

⁶⁸ Mint később az OMFB vezetői büszkén hivatkoztak rá, 1977-ben 40 kutatási projektjük folyt az MTA-val közösen, s ezenfelül is jó néhány tanulmányt készítettek, amelyek eredményei beépültek az OT és az MSZMP KB apparátusainak elemzéseibe is. Jelentés az OMFB 1977. évi működéséről. MNL OL XIX-A-41. 1.

Kutatóintézet (SZTAKI). Az AKI vezetője 1964-ben Vámos Tibor villamosmérnök – Sebestyén János régi munkatársa – lett, aki 1971-től már egyszerre állt mindkét intézet élén, éppen az egyesítés folyamatát előkészítendő. A SZTAKI és elődintézményei egyszerre folytattak elméleti számítástechnikai kutatásokat, építettek saját fejlesztésű számítógépeket, fejlesztettek ipari alkalmazásra szoftvereket, amelyeket a KGST-partnereknek is eladtak, és nyújtottak számítási szolgáltatásokat megrendelőknek. Legelőször például az Erzsébet híd újjáépítésének statikai számításain dolgoztak, később pedig gazdasági folyamatok modellezését végezték, amelyhez Nyugatról vásárolt számítógépeket és programokat is felhasználtak. A SZTAKI elődintézményei közül a korábbi műegyetemi előzményekből kinőtt Automatizálási Kutatóintézet eleve az OMFB alá rendelve jött létre – tehát az egyetemektől és az MTA-tól különállón. Sajátos helyzetének köszönhetően kiemelt bérek, tág utazási lehetőségek és külföldi beszerzésekre fordítható bő keret állt rendelkezésére. Az OMFB-nek köszönhetően az intézetnek önálló székháza épült Budapesten a Kende utca 13–17-ben, ahol a SZTAKI központja ma is található.⁶⁹

Az OMFB által menedzselte technológiaiimport keretében a legfontosabbnak a számítástechnikai behozatal tűnik. Sebestyén 1994-es írása szerint ennek lehetőségéért hosszú harcot kellett folytatni a dolog jelentőségét nem értő, az ilyen beszerzésekre a keretet sajnálód döntéshozókkal. A fordulatot az hozta, amikor a Szovjetunió lépett fel a KGST közös számítástechnikai bázisa megteremtésének igényével.⁷⁰ (A motivációt bizonyára megint nem kizárólag a számítástechnika ipari alkalmazhatósága, a gyártási folyamatok ennek révén elérhető racionalizációja jelentette, hanem a katonai igények is.) A KGST számítástechnikai bázisának megteremtése természetesen csak nyugati technológiaiimporttal volt lehetséges, ennek magyarországi megvalósítója pedig az OMFB lett. Az OMFB-n belül a Számítástechnikai Import Bizottságot Sebestyén János vezette.⁷¹ Ez a testület épített ki kapcsolatokat a nyugati számítástechnikai cégekhez, és döntött a különböző hardver- és szoftverfejlesztésekről. Borvendég Zsuzsanna szerint éppen ez volt az a katonai szempontból is fontos terület, ahol más nyugati cégek között az IBM és a Siemens is vetélkedett a keleti piacokért. Az OMFB és személy szerint Sebestyén az utóbbit pártolta, így a Siemens alapíthatott számítástechnikai vegyesvállalatot Magyarországon. A Siemens ügyét az is támogatta, hogy a szovjetek számára szinte lehetetlen volt amerikai vállalatokkal kooperálni, mert ezeket az USA kormánya erősebben kontrollálta. Moszkva így az amerikai versenytársak helyett a német céggel kötött általános megállapodást számítástechnikai fejlesztéseik érdekében. A számítástechnikai terület volt az, ahol az egymással rivalizáló külföldi cégek és az őket favorizáló különféle hazai

⁶⁹ Strehó–Szász 1999.

⁷⁰ Sebestyén 1994.

⁷¹ Vámos Tibor visszaemlékezése az OMFB-émlékkonferencián 2012-ben Sebestyén Jánosra, akinek már Sztálinváros építésénél is beosztottja volt: <https://www.youtube.com/watch?v=wRQ-4pynx84&feature=youtu.be> – utolsó letöltés: 2021. január 20.

szereplők manőverei során a belügy végül letartóztatta az OMFB egyik tisztviselőjét.⁷² Bár a SZTAKI létesítésének és a számítástechnikai importnak a titkosszolgálati – és esetleg korrupciós – szálait nem lehet világosan látni, annyi bizonyos, hogy ez esetben a technológiaiimport nagy jelentőségű volt: ennek nyomán jöttek létre az 1970-es, 1980-as években a magyar állam különböző szervei – a KSH-tól a belügyig – által számítástechnikai háttérként használt rendszerek. Innen indult el például a Videoton számítástechnikai és mikroelektronikai fejlődése is, amelyről viszont biztosan tudható, hogy a szórakoztatóelektronika mellett nemcsak gazdasági, hanem kimondottan katonai igényeknek is megfelelt.⁷³

* * *

Az OMFB egyrésről a társadalom megbékítését szolgáló új politika és új legitimációs beszédmódok felé tapogatózó kádári vezetés és a technokrácia egymásra találásának intézménye lett. Ennek révén a Kádár-rendszer mintegy intézményesítette a technokrácia addig is meglévő szerepét, és szokatlan mértékű autonómiával ruházta fel, legalábbis ahhoz képest, hogy a kádárizmus, lényegi vonásaként, a társadalom különböző intézményrendszereinek legfeljebb feltételes és korlátozott autonómiát engedett a politikai hatalommal szemben. Az OMFB ennek révén a legfelsőbb vezetés jóváhagyásával, de lényegében a technokraták kezdeményezéseit követve a technológiai transzfer magyarországi kapujává válhatott. Feladata a Nyugattól való technológiai függés körülményei között a szakszerűség által vezérelt fejlődés biztosítása volt. A szakszerűség és a hatékonyság hasonló felfogása az 1960-as években a vállalati szférában, a miniszteriális apparátusokban, sőt a központi pártapparátusban is mind nagyobb teret nyert.⁷⁴ Az egyes hazai és nemzetközi szereplők konkrét egykori mozgásán túl az OMFB történetében lényeges a tudományos racionalitás gazdaság- és társadalomalakító képességébe vetett hiten nyugvó technokrata szemlélet globális volta is. Transznacionális szemléletüket a magyar technokraták nemcsak KGST-béli társaikkal, de nyugati partnereikkel is osztották. Ezt a technokrata transznacionálét a magát hosszabb távra stabilizálni kívánó Kádár-rendszer – és talán a Moszkva által dominált Varsói Szerződés is, amelynek célja a COCOM-lista megkerülése volt – erőforrásként igyekezett hasznosítani, az

⁷² Az illetőt 1973-ban kémkedésért és devizabűntettért ítélték el. Vallomásai szerint az OMFB ösztönözte az egyes magyar vállalatokat nyugati, mindenekelőtt számítástechnikai beszerzésekre. Ezeket finanszírozta is, de csak akkor, ha az általuk kiválasztott, rendszerint nyugatnémet céggel szerződnek, amely az üzletek fejében jutalékban részesítette az OMFB illetékeseit. Az OMFB vezetésével szemben a BM III-as főcsoportfőnökség azonban érdemi eredményt, bár szeretett volna, de nem tudott elérni. Borvendég 2020: 172–176.

⁷³ Germuska 2014: 425–428.

⁷⁴ Péteri megállapítása szerint az 1960-as években az osztályharcos forradalmi szemlélet helyett mindinkább „egy közszolgálati szakhivatalnokság professzionista normái” (Péteri 2004: 331) érvényesültek a központi kormány- és pártapparátusokban, s az ezzel – és egyúttal az 1968-as reformokkal – szemben állók pedig az apparátusokon kívüli „értelmiségi” csoportosulásokban, például a *Népszabadság* szerkesztőségében gyülekeztek. A közszolgálati értelmiségének a harvtanas években számomra kérdésesnek tűnik, a technokrata értelemben vett professzionizmus ereje azonban kétségtelen.

1960-as években nem is sikertelenül. Az 1950-es, 1960-as évek fordulóján ezzel lezárult az a korszak, amikor az államszocialista hatalom nagyszabású, a tulajdonviszonyokat és a társadalmi struktúrát átrendező beavatkozása dominált.⁷⁵ A fejlődést innentől kezdve már nem az ideológiailag meghatározott politikai program, hanem a technokraták modernitásvíziói határozták meg, s ezek nemcsak az ipari és mezőgazdasági technológiákat, valamint az infrastruktúrát alakították, hanem ezen keresztül egyre inkább a szocialista életforma mindennapjait is. A technológiatranszfer eredményei ugyanis nemcsak a termelő ágazatokban jelentek meg, hanem testet öltöttek a gázfűtésre átállástól kezdve a tévén át az élet számos területén. A mindezt alakító hazai technokrata gondolkodás alapjait tekintve nem különbözött a nyugati technokratákétól. Céljaik megvalósítása érdekében a keleti technokraták éppen a – velük azonos nyelvet beszélő – nyugatiaktól remélték az alkalmazható technológiák átvételét. A keleti blokk e technokrata transznacionálé szempontjából az 1960-as években sem különült el a nyugatitól.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

XIX-A-41 Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság iratai.

XIX-F-6 Kohó- és Gépipari Minisztérium iratai.

M-KS 288-15 MSZMP KB Államgazdasági Bizottság iratai.

Oral History Archivum (OHA)

Z 356 Sebestyén János-interjú.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1964.

Sebestyén János 1994: Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) története a technológiapolitika nézőpontjából (1960–1990). OMFB belső használatra. Budapest. BME OMIKK 423.461.

Vámos Tibor visszaemlékezése az OMFB-émlékkonferencián 2012-ben Sebestyén Jánosra: <https://www.youtube.com/watch?v=wRQ-4pynx84&feature=youtu.be> – utolsó letöltés: 2021. január 20.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Baráth Magdolna 2007: A Gazdasági Bizottság 1956–1957-ben. *Levéltári Közlemények* (78.) 2. 213–251.

⁷⁵ A mezőgazdaságban szintén a tévesztés, tehát a tulajdonviszonyokat átrendező politikai beavatkozás után, az 1960-as évek első harmadában indult meg a technokraták hálózatépítése és a nemzetközi technológiatranszfer. Varga 2013: 111–120.

- Bódy, Zsombor 2015: Enthralled by Size. Business History or History of the Technocracy in the Study of a Hungarian Socialist Factory. *The Hungarian Historical Review* (4.) 4. 964–989.
- Bódy Zsombor 2019: „A dolgozók uszályába kerülni”. Technokrácia, párt, szakmunkások és vállalkozói funkciók az Ikarus Karosszéria- és Járműgyárban 1947 és 1953 között. *Korall* (20.) 76. 42–68.
- Boldorf, Marcel 2015: *Governance in der Planwirtschaft. Industrielle Führungskräfte in der Stahl- und der Textilbranche der SBZ/DDR (1945–1958)*. (Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 18.) De Gruyter Oldenbourg, Berlin. DOI: 10.1515/9783110355192.
- Borvendég Zsuzsanna 2020: *Mesés kénjatszámok. A nyugati külkereskedelmi hálózatok kiépülése 1945 után*. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest.
- Borvendég Zsuzsanna 2017: *Az „impexek” kora*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.
- Diogo, Maria Paula – Laak, Dirk van 2016: *Europeans Globalizing: Mapping, Exploiting, Exchanging*. Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York.
- Doering-Manteuffel, Anselm 2009: Konturen von “Ordnung” in den Zeitschichten des 20. Jahrhunderts. In: Etzemüller, Thomas (Hg.): *Die Ordnung der Moderne. Social Engineering im 20. Jahrhundert*. Transcript Verlag, Bielefeld, 41–64. DOI: 10.14361/9783839411537-002.
- Dragostinova, Theodora 2018: The “Natural Ally” of the “Developing World”: Bulgarian Culture in India and Mexico. *Slavic Review* (77.) 3. 261–684. DOI: 10.1017/slr.2018.204.
- Dubois, Vincent – Dulong, Delphine 1999: Introduction générale In: Dubois, Vincent – Dulong, Delphine (dir.): *La question technocratique. De l'invention d'une figure aux transformations de l'action publique*. Universitaires de Strasbourg, Strasbourg, 5–9.
- Etzemüller, Thomas 2009: Social engineering als Verhaltenslehre des kühlen Kopfes. In: Etzemüller, Thomas (Hg.): *Die Ordnung der Moderne. Social Engineering im 20. Jahrhundert*. Transcript Verlag, Bielefeld, 11–39.
- Fickers, Andreas – Griset, Pascal 2019: *Communicating Europe: Technologies, Information, Events*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Flade, Falk 2017a: *Energy Infrastructures in the Eastern Bloc. Poland and the Construction of Transnational Electricity, Oil and Gas Systems*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. DOI: 10.2307/j.ctvckq53v
- Flade, Falk 2017b: The Role of the Council for Mutual Economic Assistance in the Construction of Transnational Electricity Grids. *Zeitschrift für Globalgeschichte und Vergleichende Gesellschaftsforschung*. (27.) 5–6. 48–64.
- Germuska Pál 2014: *A magyar középgepipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között*. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Argumentum, Budapest.
- Germuska, Pál 2020: Attraction and Repulsion: Hungary and European Integration. In: Romano, Angela – Romero, Federico (eds): *European Socialist Regimes' Fateful Engagement with the West. National Strategies in the Long 1970s*. Routledge, London, 50–77. DOI: 10.4324/9780429340703-4.

- Gestwa, Klaus 2004: Technik als Kultur der Zukunft. Der Kult um die “Stalinischen Grossbauten des Kommunismus”. *Geschichte und Gesellschaft* (30.) 1. 37–73.
- Gestwa, Klaus 2010: *Die Stalinistischen Großbauten des Kommunismus. Sowjetische Technik- und Umweltgeschichte, 1948–1967*. De Gruyter Oldenbourg, München. DOI: 10.1524/9783486707250.
- Hartmetz, Anne – Hartmetz, Kristin – Kocsev, Bence – Zofka, Jan 2018: *East–South Relations During the Global Cold War: Economic Activities and Area Studies Interests of East-Central European CMeA Countries in Africa*. Working Paper Series des SFB 1199 an der Universitaet Leipzig, Nr. 11.
- Högselius, Per – Kaijser, Arne – Vleuten, Erik van der 2014: *Europe’s Infrastructure Transition: Economy, War, Nature*. Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York. DOI: 10.1007/978-1-137-31891-6.
- Jajeśniak-Quast, Dagmara 2014: “Hidden Integration”. RGW-Wirtschaftsexperten in europäischen Netzwerken. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* (55.) 1. 179–195. DOI: 10.1515/jbwg-2014-0007.
- Jajeśniak-Quast, Dagmara 2017: The Multiple International Dimensions of Comecon. New Interpretations of Old Phenomena. *Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und Vergleichende Gesellschaftsforschung* (27.) 5–6. 140–149.
- Kaiser, Wolfram – Schot, Johan 2014: *Writing the Rules for Europe. Experts, Cartels, International Organisations*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Kalmár Melinda 2014: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer (1945–1990)*. Osiris, Budapest.
- Kohlrausch, Martin – Trischler, Helmuth 2014: *Building Europe on Expertise: Innovators, Organizers, Networkers*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Kóthy Judit – Topits Judit 2008: A rozsdás kerekű zsilip. Hogyan lett Magyarország a földgázellátás terén Európa egyik éllovasa? In: Germuska Pál – Rainer M. János (szerk.): *Közéltések a kádárizmusához*. (1956-os Intézet Évkönyve 2008.) 1956-os Intézet, Budapest, 229–238.
- Kott, Sandrine 2018: The Social Engineering Project. Exportation of Capitalist Management Culture to Eastern Europe (1950–1980). In: Christian, Michael – Kott, Sandrine – Matějka, Ondřej (eds): *Planning in Cold War Europe. Competition, Cooperation, Circulations (1950s–1980s)*. De Gruyter Oldenbourg, München, 123–141.
- Laak, Dirk van 2012: Technokratie im Europa des 20. Jahrhunderts – eine einflussreiche „Hintergrundideologie”. In: Raphael, Lutz (ed.): *Theorien und Experimente der Moderne. Europas Gesellschaften im 20. Jahrhundert*. Böhlau, Köln, 101–128. DOI: 10.7788/boehlau.9783412214890.101.
- Lüthi, Lorenz M. 2017: Drifting Apart: Soviet Energy and the Cohesion of the Communist Bloc in the 1970s and 1980s. In: Perovic, Jeronim (ed.): *Cold War Energy. A Transnational History of Soviet Oil and Gas*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 371–399. . DOI: 10.1007/978-3-319-49532-3_13.
- Mark, James – Apor, Péter 2015: Socialism Goes Global: Decolonization and the Making of a New Culture of Internationalism in Socialist Hungary, 1956–1989. *Journal of Modern History* (87.) 4. 852–891. DOI: 10.1086/683608.
- Mark, James – Feygin, Yakov 2020: The Soviet Union, Eastern Europe, and Alternative Visions of a Global Economy 1950s–1980s. In: Mark, James – Malinovsky,

- Artem – Marung, Steffi (eds): *Alternative Globalizations. Eastern Europe and the Post-colonial World*. Indiana University Press, Bloomington, 35–58. DOI: 10.2307/j.ctvx8b7ph.5.
- Mark, James – Rupprecht, Tobias 2019: The Socialist World in Global History. From Absentee to Victim to Co-producer. In: Middell, Matthias (ed.): *The Practice of Global History: European Perspectives*. Bloomsbury, London, 81–113. DOI: 10.5040/9781474292184.ch-004.
- Mazurek, Małgorzata 2018: Polish Economists in Nehru's India: Making Science for the Third World in an Era of De-Stalinization and Decolonization. *Slavic Review* (77.) 3. 588–610. DOI: 10.1017/slr.2018.201.
- Misa, Thomas J. – Schot, Johan 2005: Inventing Europe. Technology and the Hidden Integration of Europe. *History and Technology* (21.) 1. 1–19. DOI: 10.1080/07341510500037487.
- Müller, Uwe 2017: Introduction. Failed and Forgotten? New Perspectives on the History of the Council for Mutual Economic Assistance. *Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und Vergleichende Gesellschaftsforschung* (27.) 5–6. 7–25.
- Oldenziel, Ruth – Haerd, Mikael 2013: *Consumers, Tinkerers, Rebels: The People Who Shaped Europe*. Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York.
- Péteri György 2004: Pirruszi győzelem. A „Megév-ügy” és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években. In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. 1956-os Intézet, Budapest, 318–336.
- Pogány, Ágnes 2009: Cooperation through the Iron Curtain: Economic Relations between Austria and Hungary after the Second World War. In: Enderle-Burcel, Gert-rude – Franaszek, Piotr – Stiefel, Dieter – Teichova, Alice (eds): *Gaps in the Iron Curtain: Economic Relations between Neutral and Socialist Countries in Cold War Europe*. Jagiellonian University Press, Kraków, 142–62.
- Popper, Karl Raimund 2007: Utópia és erőszak. (Ford. Molnár Attila Károly.) *Kommentár* (2.) 1. 30–39.
- Rainer M. János 2018: A szocializmus újratervezése. Magyar kísérlet az ötvenes évekből. In: Keller Márkus – Tabajdi Gábor (szerk.): *Újratervezések. Magyarország a jelenkorban*. (Évkönyv XXIII.) Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 13–47.
- Raphael, Lutz 1996: Die Verwissenschaftlichung des Sozialen als methodische und konzeptionelle Herausforderung für eine Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts. *Geschichte und Gesellschaft* (22.) 2. 165–193.
- Romero, Federico 2020: Socialism between Détente and Globalisation. In: Romano, Angela – Romero, Federico (eds): *European Socialist Regimes' Fateful Engagement with the West. National Strategies in the Long 1970s*. Routledge, London, 11–30. DOI: 10.4324/9780429340703-2.
- Sanchez-Sibony, Oscar 2014: *Red Globalization. The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: 10.1017/CBO9781139628778.
- Sanchez-Sibony, Oscar 2015: Capitalism's Fellow Traveler: The Soviet Union, Bretton Woods and the Cold War 1944–1958. *Comparative Studies in Society and History* (56.) 2. 290–319. DOI: 10.1017/S001041751400005X.

- Sanchez-Sibony, Oscar 2018: Economic Growth in the Governance of the Cold War Divide: Mikoyan's Encounter with Japan, Summer 1961. *Journal of Cold War Studies* (20.) 2. 129–154. DOI: 10.1162/jcws_a_00741.
- Schivelbusch, Wolfgang 2005: *Entfernte Verwandtschaft. Faschismus, Nationalsozialismus, New Deal 1933–1939*. GRIN, München–Wien.
- Schulze Wessel, Martin 2010: Zukunftsentwürfe und Planungspraktiken in der Sowjetunion und der sozialistischen Tschechoslowakei: Zur Einleitung. In: Schulze Wessel, Martin – Brenner, Christiane (Hgg.): *Zukunftsvorstellungen und staatliche Planung im Sozialismus. Die Tschechoslowakei im ostmitteleuropäischen Kontext 1945–1989*. Oldenbourg, München, 1–18.
- Somlai Katalin 2018: Újratervezés több lépcsőben. A nyugattal való tudományos és gazdasági kapcsolatok bővítésének elvi és intézményi háttere a Kádár-korszakban. In: Keller Márkus – Tabajdi Gábor (szerk.): *Újratervezések. Magyarország a jelenkorban*. (Évkönyv XXIII.) Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 48–88.
- Strehó Mária – Szász Áron 1999: *A SZTAKI története*. Budapest, MTA. <https://itf.njszt.hu/objektum/az-mta-sztaki-tortenete>. – utolsó letöltés: 2021. január 20.
- Szegő Iván Miklós 2018: Az újratervezés tévútja. A kádári hatalom üzemi szintű kiépítése az 1956-os forradalom leverése után és vállalatvezetők fluktuációja 1957 és 1982 között. In: Keller Márkus – Tabajdi Gábor (szerk.): *Újratervezések. Magyarország a jelenkorban*. (Évkönyv XXIII.) Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 89–129.
- Szöllösi-Janze, Margit 2004: Wissensgesellschaft in Deutschland: Überlegungen zur Neubestimmung deutscher Zeitgeschichte über Verwissenschaftlichungsprozesse. *Geschichte und Gesellschaft* (30.) 2. 277–313.
- Trentin, Massimiliano 2008: 'Tough Negotiations': The Two Germanys in Syria and Iraq from 1963 to 1974. *Cold War History* (8.) 3. 353–380. DOI: 10.1080/14682740802222155.
- Varga Zsuzsanna 2013: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában*. Gondolat, Budapest.
- Ziemann, Benjamin – Wetzell, Richard F. – Schumann, Dirk – Brückweh, Kerstin 2012: Introduction: The Scientization of the Social in Comparative Perspective. In: Ziemann, Benjamin – Wetzell, Richard F. – Schumann, Dirk – Brückweh, Kerstin (eds): *Engineering Society. The Role of Human and Social Sciences in Modern Societies 1880–1980*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 1–40. DOI: 10.1057/9781137284501_1.